

А.В. Пономаренко,
кандидат юридичних наук

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАПОБІЖНИХ ЗАХОДІВ ЗА НОВИМ КПК УКРАЇНИ

У статті досліджуються проблемні питання організаційного та практичного характеру, що виникають у слідчих під час застосування запобіжних заходів за новим КПК України. Проаналізовано деякі норми Кримінального процесуального кодексу, які регулюють означені питання, та сформульовано ряд пропозицій.

Ключові слова: заходи забезпечення кримінального провадження, запобіжні заходи, особисте зобов'язання, домашній арешт, тримання під вартою.

В статье исследуются проблемные вопросы организационного и практического характера, которые возникают у следователей во время применения мер пресечения по новому УПК Украины. Проанализированы некоторые нормы Уголовного процессуального кодекса, которые регулируют обозначенные вопросы, и сформулирован ряд предложений.

Ключевые слова: досудебное расследование, процедура рассмотрения заявлений и сообщений, перенагрузка следователей, проведение негласных следственных (розыскных) действий, поручение следователя.

Several issues of organizational and practical character arising while using preventive measures on a new CCP of Ukraine are researched. Some clauses of the Code of Criminal Procedure regulating mentioned issues are analyzed and a number of propositions are formulated.

Keywords: measures for ensuring of criminal proceedings, preventive measures, personal commitment, house arrest, detention.

Прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України та набрання ним чинності стало вагомим кроком України до європейського співтовариства. Відповідно до державної політики, направленої на гуманізацію кримінального процесуального та кримінального законодавства, виникає необхідність впровадження єдиних, наближених до європейських стандартів застосування заходів забезпечення кримінального провадження [1, с. 4]. Після того як Україна вирішила рухатися шляхом демократизації кримінального судочинства, підвищення стандартів у галузі дотримання прав і свобод людини, було запроваджено і закріплено на рівні Кримінального процесуального кодексу інститут застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Для України цей термін є новим і офіційне його визначення в КПК відсутнє. Змінено порядок застосування запобіжних заходів та запроваджено нові, раніше невідомі українському законодавству запобіжні заходи, такі як: особисте зобов'язання та домашній арешт. У зв'язку з цим, постає необхідність у з'ясуванні, яким чином ці питання врегульовані у новому КПК України.

Окремі аспекти заходів кримінально-процесуального примусу вже розглядалися у процесуальній науці такими вченими, як: Ю.П. Аленін, Ю.М. Грошевой, О.Р. Михайленко, В.В. Назаров, В.В. Рожнова та ін. Однак у зв'язку з відсутністю практики застосування положень КПК України щодо обрання нових запобіжних заходів, контролю за дотриманням зобов'язань, виникають проблеми у практичній діяльності органів досудового розслідування та у судовій практиці. З огляду на наведене вище, постає необхідність у вивченні цієї проблеми та знаходженні шляхів їх вирішення.

Метою дослідження є з'ясування проблем, що виникають в діяльності слідчих при застосуванні запобіжних заходів за новим КПК України, та запропонування шляхів їх вирішення.

Аналізуючи думку науковців, можна стверджувати, що заходи процесуального примусу є реально дієвою та вагомою гарантією виконання приписів норм закону всіма суб'єктами кримінального процесу. Виключною (єдиною) метою застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків. У зв'язку з цим, законом надано право правоохоронним органам та суду застосовувати заходи процесуального примусу. Вони застосовуються компетентними органами і в межах своїх повноважень відносно осіб, які беруть участь у справі, та неналежна поведінка яких може створити перешкоду для успішного ходу кримінального судочинства, застосовуються за наявності передбачених законом підстав, умов і порядку, що гарантує їх законність та обґрунтованість [2, с. 325–326]. Головною вимогою, що пред'являється до застосування запобіжних заходів, є розумність рівня втручання у сферу конституційних прав і свобод осіб, які залучені до кримінального провадження.

Згідно з узагальненням судової практики розгляду справ слідчими суддями, найбільшу кількість справ, розглянутих слідчими суддями, складають справи за клопотаннями про застосування заходів забезпечення кримінального провадження [3].

Новий термін “заходи забезпечення кримінального провадження” замінив відразу “запобіжний захід” і “захід процесуального примусу”. Так, у розділі II, який називається “Заходи забезпечення кримінального провадження”, визначаються поняття та види заходів, які можуть застосовуватися до підозрюваного чи обвинуваченого, загальні підстави їх застосування, а також регламентується процесуальний порядок затримання особи та застосування щодо неї запобіжних заходів.

Згідно зі ст. 131 КПК заходами забезпечення кримінального провадження є:

- 1) виклик слідчим, прокурором, судовий виклик і привід;
- 2) накладення грошового стягнення;
- 3) тимчасове обмеження у користуванні спеціальним правом;
- 4) відсторонення від посади;
- 5) тимчасовий доступ до речей і документів;
- 6) тимчасове вилучення майна;
- 7) арешт майна;
- 8) затримання особи;
- 9) запобіжні заходи.

Аналіз законодавства та літературних джерел про запобіжні заходи, а також практика їх застосування свідчить, що запобіжні заходи є найбільшою, своєрідною групою в системі заходів забезпечення кримінального провадження.

Новий КПК впровадив ряд змін в аспекті визначення запобіжних заходів та підстав для їх застосування. Також змінено порядок застосування запобіжних заходів. Відповідно до ст. 184 КПК України запобіжний захід застосовується судом, у межах територіальної юрисдикції якого здійснюється досудове розслідування, не інакше як на підставі клопотання слідчого або прокурора. При цьому, згідно із ч. 2 цієї ж статті копія клопотання та матеріалів, якими обґрунтовується необхідність застосування запобіжного заходу, надається підозрюваному, обвинуваченому не пізніше, ніж за три години до початку розгляду клопотання.

Як свідчить аналіз кримінальної статистики, згідно з Моніторинговим звітом “Реалізація нового КПК України: перші результати”, підготовленим у рамках проекту за підтримки Програми “Матра” Посольства Королівства Нідерландів, за перший квартал 2013 року, порівняно з відповідними даними за 2011 і 2012 роки, – збільшилась кількість випадків застосування альтернативних запобіжних заходів. Так, щомісяця до 40 осіб застосовують особисту поруку, до 250 осіб – домашній арешт і до 2100 осіб – особисте зобов'язання [4].

Статтею 176 Кодексу встановлено вичерпний перелік запобіжних заходів та визначено їх чіткий поділ від найбільш м'якого до найбільш суворого.

Запобіжними заходами є:

- 1) особисте зобов'язання;
- 2) особиста порука;
- 3) застава;
- 4) домашній арешт;
- 5) тримання під вартою.

На відміну від КПК 1960 року, колишній запобіжний захід, який застосовувався слідчими під час досудового слідства у кримінальних справах, – підписка про невиїзд, трансформовано новим КПК в особисте зобов'язання.

При застосуванні запобіжного заходу, не пов'язаного з триманням під вартою, на обвинуваченого, окрім обов'язку прибувати за кожною вимогою до слідчого, прокурора і суду, може бути покладено також один або кілька додаткових обов'язків, необхідність покладення яких була доведена прокурором, а саме:

- 1) прибувати до визначеної службової особи із встановленою періодичністю;
- 2) не відлучатися із населеного пункту, в якому він зареєстрований, проживає чи перебуває, без дозволу слідчого, прокурора або суду;
- 3) повідомляти слідчого, прокурора або суд про зміну свого місця проживання та/або роботи;
- 4) утримуватись від спілкування з будь-якою особою, визначеною слідчим суддею, судом, або спілкуватися з нею із дотриманням умов, визначених слідчим суддею, судом;
- 5) не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, судом;
- 6) пройти курс лікування від наркотичної або алкогольної залежності;
- 7) докласти зусиль до пошуку роботи або до навчання;
- 8) здати на зберігання до відповідних органів державної влади свій паспорт (паспорти), що дає право на виїзд з України і в'їзд в Україну;
- 9) носити електронний засіб контролю (ч. 5 ст. 194 КПК).

Як показує узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування запобіжного заходу у виді особистого зобов'язання, найпоширенішими з передбачених в ч. 5 ст. 194 КПК України зобов'язань, які слідчі судді покладають на підозрюваних, є прибуття до слідчого за першою вимогою, не відлучатися із населеного пункту, в якому підозрюваний зареєстрований, без дозволу слідчого, прокурора або суду та повідомляти слідчого, прокурора чи суд про зміну свого місця проживання та місця роботи. Такі заходи особистого зобов'язання, як не відвідувати місця, визначені слідчим суддею, застосовуються лише в поодиноких випадках. Інші види особистого зобов'язання, свого відображення в ухвалах слідчого судді не знайшли [3].

Законодавець чітко розподілив повноваження щодо здійснення контролю за додержанням виконання особистого зобов'язання. Так, згідно зі ст. 179 КПК контроль за виконанням особистого зобов'язання здійснює слідчий, а якщо справа перебуває у провадженні суду – прокурор.

У зв'язку з цим, незрозумілою видається позиція законодавця щодо позбавлення слідчого права самостійно обирати запобіжний захід у вигляді особистого зобов'язання. Адже цей запобіжний захід є найбільш м'яким заходом процесуального примусу, який полягає у обмеженні прав підозрюваного, обвинуваченого на свободу пересування, вибір місця проживання чи перебування, забезпеченні виконання покладених на нього процесуальних та інших, визначених законом і зазначених в особистому зобов'язанні, обов'язків. Слідчі вимушені витратити багато часу, курсуючи між прокуратурою та судом, чекаючи на прийняття відповідних рішень. Це, у свою чергу, призводить до перевантаження слідчих, що суттєво впливає на якість досудового розслідування. Поділяючи з цього приводу думку О.Є. Омельченка, вважаємо, що оскільки цей запобіжний захід є найбільш м'яким, то у зв'язку з цим необхідно повернути практику прийняття рішення щодо застосування особистого зобов'язання слідчим, а не слідчим суддею. Оскільки його правообмежувальний характер полягає у тому, що тимчасово обмежується свобода пересування підозрюваного, обвинуваченого і цей запобіжний захід буде застосовуватись тільки до тих осіб, які

підозрюються у вчиненні кримінальних правопорушень, що не є тяжкими, то й ухилення від органів розслідування і суду є малоймовірним [5, с. 31–33].

Цікавим є застосування застави як запобіжного заходу на практиці. Станом на 1 березня 2013 року заставу було застосовано у близько 200 випадках, при цьому в лютому порівняно з січнем, чисельність обрання цього запобіжного заходу зросла майже вдвічі [6].

Згідно зі ст. 177 КПК, метою застосування запобіжного заходу є забезпечення виконання підозрюваним, обвинуваченим покладених на нього процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам переховуватися від органів досудового розслідування або суду; знищити, сховати або спотворити будь-яку із речей чи документів, які мають істотне значення для встановлення обставин кримінального правопорушення; незаконно впливати на потерпілого, свідка, іншого підозрюваного, обвинуваченого, експерта, спеціаліста у цьому ж кримінальному провадженні; перешкоджати кримінальному провадженню іншим чином; вчинити інше кримінальне правопорушення чи продовжити кримінальне правопорушення, у якому підозрюється, обвинувачується.

Статтею 182 КПК передбачено, що при застосуванні запобіжного заходу у вигляді застави підозрюваному, обвинуваченому роз'яснюються його обов'язки і наслідки їх невиконання, а заставодавцю – у вчиненні будь-якого кримінального правопорушення підозрюється чи обвинувачується особа, передбачене законом покарання за його вчинення, обов'язки із забезпечення належної поведінки підозрюваного, обвинуваченого та його явки за викликом, а також наслідки невиконання цих обов'язків. Розмір застави визначається слідчим суддею, судом з урахуванням обставин кримінального правопорушення, майнового та сімейного стану підозрюваного, обвинуваченого, інших даних про його особу та ризиків, передбачених ст. 177 цього Кодексу.

У той же час, слід зауважити, що згідно з даними узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження вбачається, що підставами для відмови у задоволенні клопотання слідчого про обрання запобіжного заходу у виді застави є недоведеність обставин, що свідчать про існування ризиків, передбачених п. 5 ст. 177 КПК та недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів. У зв'язку з цим, до підозрюваного застосовується більш м'який запобіжний захід, аніж застава [3].

Новелою у чинному КПК є такий вид запобіжного заходу, як домашній арешт. Домашній арешт – більш гуманний запобіжний захід порівняно із триманням під вартою, його запровадження є прогресивним для українського законодавства. Він може бути застосований лише до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за вчинення якого законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі (ст. 181 КПК). Отже, домашній арешт застосовується у тих випадках, коли застава є занадто м'яким запобіжним заходом, а тримання під вартою занадто суворим.

Режим ізоляції підозрюваного, обвинуваченого в межах житла, включає лише ізоляцію на визначений час: цілодобово або на певний період. З метою контролю за поведінкою підозрюваного, обвинуваченого, який перебуває під домашнім арештом, працівники внутрішніх справ мають право використовувати електронні засоби контролю.

У той же час, слід зазначити, що застосування електронного засобу контролю є прераготивою, але не обов'язковою вимогою, яка впливає зі змісту ч. 5 ст. 181 та ч. 4 ст. 195 КПК України.

Як свідчить судова практика, за результатами перевірки в апеляційному порядку ухвал слідчих суддів, постановлених ними при розгляді клопотань про обрання запобіжного заходу у виді домашнього арешту, встановлені випадки порушення норм КПК, що стало підставою для скасування судових рішень.

Зокрема, колегія суддів вказала, що слідчий суддя при постановленні вказаної ухвали обґрунтовано прийняв рішення про застосування запобіжного заходу у виді домашнього арешту, але безпідставно не вказав відповідно до ст. 196 КПК України точну адресу житла, яке підозрюваному забороняється залишати. Згідно з ч. 3 ст. 407 КПК України ухвала слідчого судді скасована з постановленням нової ухвали з вказівкою точної адреси житла, відповідно до ст. 196 КПК України. Апеляційним судом прийнято нове рішення із зазначенням точної адреси житла, яке забороняється залишати підозрюваному [3].

Окрім цього, погоджуючись з думкою М.Й. Вільгушинського, вважаємо, що законодавцю варто врахувати деякі положення російського кримінально-процесуального закону, які не передбачені КПК України [7]. Зокрема, про те, що з урахуванням стану здоров'я підозрюваного або обвинуваченого місцем його утримання під домашнім арештом може бути визначено лікувальну установу (ч. 1 ст. 107 КПК РФ) [8]. Також відповідно до КПК РФ суд при обранні такого запобіжного заходу може обмежити особу не лише в пересуванні, а й у спілкуванні, але при цьому забороняється обмежувати особу у її праві використовувати телефонний зв'язок для виклику швидкої медичної допомоги, співробітників правоохоронних органів, аварійно-рятувальних служб у разі виникнення надзвичайної ситуації, а також для спілкування з контролюючим органом, особою, що провадить нагляд [7]. Натомість у КПК України про це навіть не йдеться.

Одним з найсуворіших запобіжних заходів, що може бути застосований до підозрюваного чи обвинуваченого, є тримання під вартою. Він пов'язаний із позбавленням особи свободи, і полягає в примусовій ізоляції підозрюваного, обвинуваченого шляхом поміщення його в установи тримання під вартою на певний строк із підпорядкуванням вимогам режиму цих установ.

Слід зауважити, що позитивним у новому КПК є зменшення кількості осіб, до яких застосовано такий запобіжний захід, як тримання під вартою. Майже на 12 тис. осіб зменшено чисельність ув'язнених (з 39 тис. до 27 тис. станом на 1 березня 2013 р.) та вдесятеро – кількість зареєстрованих за вчинення злочинів невеликої тяжкості, які тримаються у слідчих ізоляторах Державної пенітенціарної служби [9, с. 9]. Також зменшилась кількість клопотань про взяття під варту на 45 % (з 2500 щомісячних подань у 2012 році до 1350 щомісячних клопотань у I кварталі 2013 року). Порівняно з 2011 роком цей показник зменшився на 70 % (щомісячна кількість зазначених подань у 2011 році сягала 4350) [4]. Одним із пояснень такого скорочення є позбавлення слідчих можливості самостійно ініціювати перед судом питання про взяття під варту підозрюваних. Тепер лише прокурори мають таке повноваження, а слідчі повинні погоджувати відповідні клопотання у прокурорів. Оскільки останні погоджують його не завжди, то і слідчі почали рідше звертатися до прокурорів з таким клопотанням.

Підсумовуючи вищевказане, зазначимо, що сформульовані нами пропозиції щодо внесення змін та доповнень до норм Кримінального процесуального кодексу України направлені на вдосконалення правового регулювання діяльності слідчого при застосуванні запобіжних заходів, і які, на нашу думку, мають практичне значення для запобігання та протидії злочинності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фаринник В. Домашній арешт – альтернатива триманню під вартою / В. Фаринник // Юридичний вісник України. – 2012. – № 25 (886). – С. 4.
2. Кримінально-процесуальне право України : підруч. / За заг. ред. Ю.П. Алена. –Х. : ТОВ “Одіссей”, 2009. – 816 с.
3. Узагальнення судової практики розгляду слідчими суддями клопотань про застосування заходів забезпечення кримінального провадження відповідно до розділу II Кримінального процесуального кодексу, який набрав законної сили з 20.11.2012 // Судова влада України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://court.gov.ua/sud2190/science_work/rozdil2/doc_22_23/.

4. Моніторинговий звіт “Реалізація нового КПК України : Перші результати”, підготовлений в рамках проекту за підтримки Програми “Матра” Посольства Королівства Нідерландів // Центр політико-правових реформ. – К., 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // www.pravo.org.ua/files/2013-3.pdf](http://www.pravo.org.ua/files/2013-3.pdf).

5. *Омельченко О.Є.* Особисте зобов’язання / О.Є. Омельченко // Розкриття злочинів за новим Кримінальним процесуальним кодексом України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (Київ, 8 листоп. 2012 р.). – К. : НАВС, 2012. – С. 31–33.

6. У ВССУ відбувся круглий стіл з питань застосування положень Кримінального процесуального кодексу України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/u_vssu_vidbuvsja_kruglij_stil_z_pitan_zastosuvannja_polozhen_kriminalnogo_procesualnogo_kodeksu_ukra/print.html](http://sc.gov.ua/ua/golovna_storinka/u_vssu_vidbuvsja_kruglij_stil_z_pitan_zastosuvannja_polozhen_kriminalnogo_procesualnogo_kodeksu_ukra/print.html)).

7. *Вільгушинський М.Й.* До питання застосування домашнього арешту як запобіжного заходу відповідно до Кримінального процесуального кодексу України / М.Й. Вільгушинський, Ю.А. Ліхолєтова // Адвокат. – 2012. – № 11 (146) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http : // archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Advokat/2012_11/2Vilgush.pdf](http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/Advokat/2012_11/2Vilgush.pdf)).

8. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации // Кодексы и Законы (правовая навигационная система) [Электронный ресурс]. – Режим доступа : [http : // www.zakonrf.info/upk/107/](http://www.zakonrf.info/upk/107/).

9. *Пшонка В.* Щодо стану прокурорського нагляду за додержанням законодавства про захист конституційних прав затриманих, ув’язнених та засуджених (Із виступу на засіданні колегії 4 квітня 2013 року) / В. Пшонка // Вісник прокуратури. – 2013. – № 4 (142). – С. 7–12.

Отримано 16.05.2013